

Agnieszka Kurkowska

LOKALNE TRADYCJE WZORNICZE W KREACJI PRZESTRZENNEJ BUDOWNICTWA KASZUBSKIEGO W KONTEKŚCIE WSPÓŁCZESNEGO PARADYGMATU KULTUROWEGO

1. WZORNICTWO KASZUBSKIE W KREACJI PRZESTRZENNEJ - WSTĘP

Twórcze działanie urzeczywistniające się w otoczeniu człowieka, wyrażone fizycznymi konstrukcjami, geometrycznie definiowane bryłami i kształtami to kreacja przestrzenna. Wynika ona z różnych potrzeb lub konieczności. Jedną z nich jest odwiecznie towarzysząca ludziom potrzeba schronienia, zapewnienia godnego i wygodnego bytu. To przyczyny podstawowe działań kreatywnych. Rozwijające się struktury społeczne, egzystujące w określonej kulturze, wypracowują określone wzory (powielane, rozwijane, modyfikowane) struktur przestrzennych w różnych skalach służących określonym celom.

W odniesieniu do struktury kreacji przestrzennej interesujący jest sam proces kreacji, jej przedmiot/ tworzywo, aspekty jakie można w niej wyłonić, cele. Można poddać rozważaniom, w jaki dana kreacja wpisuje się paradygmat kulturowy, jakie elementy ją współtworzą, kto w niej uczestniczy i na zakończenie: jakie są/ mogą być skutki, bądź rezultaty pojawiania się/ istnienia jej przedmiotów.

Gdy wytworem kreacji w przestrzeni jest obiekt sztuki: brak algorytmów. Rozwagać należy raczej stosowanie pewnych metod umożliwiających łączenie elementów, metod wolnych z zasady od jednoznacznych reguł. Trzeba pamiętać, że kreacja, rozumiana powinna być jako szczególne projektowanie, projektowanie oznaczające nie tylko aranżację przestrzeni, ale też czasu, znaczeń i komunikacji, a w ujęciu podmiotowym, przede wszystkim, budowanie relacji człowiek - człowiek, człowiek - przedmiot - człowiek¹. Inaczej, kiedy powstaje obiekt użytkowy można upatrywać u podstaw jego powstania pewnych reguł, zasad, wytycznych, schematów postępowania. Rozpatrywane tu obiekty budownictwa regionalnego łączą w sobie oba aspekty kreacji. Poprzez co ujawnia się kreacja przestrzenna? Co stanowi produkt tej kreacji, jej efekt? Wydaje się, że są to zarówno zaistniałe przedmioty/ obiekty fizyczne, zaistniałe zdarzenia, jak i zaistniałe sytuacje odbiorcze wpisujące się w rozwój dialogu społecznego, ewolucję kultury.

Kaszubskie wzornictwo rozumiane jest w tym opracowaniu jako formy obiektów, wzory detali technicznych/ technologicznych, ale także, zgodnie z powszechnym rozumieniem, jako meble, przedmioty użytkowe, zdobienia w materiale konstrukcyjnym i wykończeniowym, elementy dekoracyjne. Na Kaszubach wykształciły się charakterystyczne dla tego regionu układy zabudowań, schematy organizacji przestrzeni w skali wsi, zagrody i domu mieszkalnego oraz formy obiektów, pozostających w unikalnych relacjach z przyrodą i małą architekturą towarzyszącą.

Przesłaniem leżącym u podstaw tego opracowania jest zaakcentowanie zagadnienia słuszności utrzymania właściwości lokalnych charakterystycznych dla danego regionu, w tych jego obszarach, które swoim sposobem użytkowania przestrzeni na to pozwalają. I tak, koniecznym wydaje się to zadanie na wsi kaszubskiej, pożądanym na terenach rekreacyjnych

¹ Böhm A., *Percepcja formy urbanistycznej w pracy Amosa Rapoprt*. Teka Komisji Architektury i Urbanistyki. tom XX, 1986, s.123

do wsi przyległych lub rozlokowanych na obszarze pojezierza i w pasie przymorskim, wskazanym na terenach ekstensywnej zabudowy mieszkaniowej w obszarach podmiejskich. Inaczej ma się sprawa w miastach, gdzie inne uwarunkowania historyczne pozostawiają odrębne wzorce rozwiązań przestrzenno- architektonicznych. Dążenie do utrzymania wspomnianych właściwości lokalnych to regionalizm², istniejący jako ruch kulturowy od ponad stu lat, zrodzony jako sprzeciw ‘wobec zmian, jakie do tradycyjnych krajobrazów i obyczajów wnosił rozwój miast i przemysłu’³. ‘Estetyczne walory otoczenia potrzebne są nie tylko do lirycznych przeżyć. Zależy od nich psychiczne zdrowie społeczeństwa. Krajobrazy, w jakich mieszkamy, pracujemy, przemieszczamy się i odpoczywamy, wywołują w nas – w zależności od swoich walorów – stan radości i równowagi, poczucie obojętności bądź nastroje przygnębienia i apatii.’⁴ Działania proregionalne stanowią przeciwieństwo uniwersalizacji i uniformizacji kultury, będąc jednocześnie antidotum na nieczytelność i jałowość przekazów przestrzennych, zagubienie i trudność utożsamienia z miejscem zamieszkiwania lub czasowego pobytu.

Obiekty architektoniczne i użytkowe powstałe i powstające w kulturze kaszubskiej to wytwory sztuki rzemieślniczej. Relacje przestrzenne uzyskane w budowanych obiektach są w pewnej mierze spuścizną określonej tradycji, wzorców przestrzennych, w pewnej - stanowią prostą odpowiedź na potrzeby/ oczekiwania społeczne i warunki przyrodnicze, w tym topograficzne, geologiczne i uwarunkowania klimatyczne (następowanie cykliczne pór roku i występujące w nich temperatury i opady, wiatr). Do sztuki rzemieślniej przynależy wiedza o fundamentowaniu, konstrukcji ścian i stropów, dachów z ich pokryciem, systemie grzewczym, konstrukcji stolarki okiennej i drzwiowej. Zachwycają właściwa skala, proporcje, proste, a jednak celowe formalnie i funkcjonalnie rozwiązania przestrzenne i materiałowo konstrukcyjne.

Elementy techniczne wiążą się z produkcją i obróbką materiałów budowlanych, łączeniem materiałów konstrukcyjnych. Sztuka odnajduje swoje miejsce w przestrzennym rozmieszczaniu obiektów związanym z projektowaniem osady, zagrody, tworzeniu relacji przestrzennych z przyrodą. W spuściznie kultury kaszubskiej do dziedziny sztuki ludowej przynależą elementy wyposażenia: meble, tkaniny, dekoracje ścienne, obrazy, rzeźby, grafika, hafty; zdobienia indywidualne i zgodne z utrwalonym tradycją wzornikiem i kolorystyką. Łącząc pracę rzemieślników i pozostałej ludności kaszubskiej z wieloletnią tradycją i zamiłowaniem dla miejsca, jego topografii, przyrody i historii uzyskujemy odczytywany dzisiaj unikalny nastrój/ efekt malowniczości (naturalności, ludowej ‘naiwności’ charakterystycznej dla prostolinijności sztuki ludowej), harmonii, ładu, współuczestnictwa, spójności, wpasowania, współistnienia. Tęsknimy za takim wartościami utraconymi w wielokulturowej, bezładnej przestrzennie i zbyt często bezrefleksyjnej rzeczywistości współczesnych polskich wsi i miasteczek (o aglomeracjach nie wspominając). ‘Zasoby naszej planety są ograniczone w sposób, aż nadto widoczny i trzeba nauczyć się racjonalnie nimi gospodarować. Pojawia się idea zrównoważonego rozwoju, jako alternatywa dla bezmyślnego, niepohamowanego wzrostu. Zaczynamy zauważać wartości nieskażonego krajobrazu i ciągłości dziedzictwa kulturowego, poszukujemy korzeni, tożsamości, lokalności, a nawet jesteśmy skłonni przynależać im wartość ekonomiczną, mierzoną zyskiem osiąganym z rozwoju masowej turystyki; obok turystyki krajoznawczej pojawia się bowiem

² Nowa Encyklopedia Ilustrowana, Arc, 1939 za: Wallis A., Socjologia i kształtowanie przestrzeni, PIW, Warszawa 1971, s.186

³ Wallis A., Socjologia i kształtowanie przestrzeni, PIW, Warszawa 1971, s.186

⁴ ibidem, s.186-187

nowa dziedzina turystyki kulturowej.⁵ Nie jest ostatecznie istotne źródło motywacji dla podejmowania działań proregionalnych, ważny jest efekt wzrostu zainteresowania lokalną kulturą.

Współczesne odczytywanie wzornictwa kaszubskiego (np. symboliczne rozumienie stosowanych barw), w kontekście ewidentnych różnic kulturowych, ulega zaburzeniu. Przekaz może być częściowo niezrozumiały, co prowadzi do nieprawidłowego odczytania w procesie odbioru. Szczęśliwie, wiele elementów składających się na strukturę kreacji przestrzennej w budownictwie ludowym regionu kaszubskiego pochodzi z uniwersalnego języka form. Ówczesni autorzy, odnosząc swoje wytwory do skali ludzkiej, podstawowych ludzkich potrzeb, czerpiąc inspiracje dla swojej twórczości z przyrody poruszają się w języku znaczeń zrozumiałych dla odbiorcy pomimo upływu wieków. 'Dzieje tradycyjnego budownictwa kaszubskiego w ostatnich trzech stuleciach, wskazują, że tradycja architektoniczna regionu podlegała wielokrotnemu wartościowaniu i dopełnianiu. Zgodne jest to z ogólną definicją tradycji określającą, że obejmuje ona dobra kulturowe przekazywane w czasie /również w przestrzeni/ przejmowane i wartościowane. Wartościowanie określa stosunek poszczególnych pokoleń do dóbr kulturowych z przeszłości, ich zgodę na dziedziczenie lub protest przeciwko niemu.'⁶

Dzisiaj, w chaosie przestrzennym i przy przeważającym braku dbałości estetycznej o formę i wykończenie obiektów architektonicznych (brak myślenia o wartościach przestrzennych), czytelne reguły obowiązujące w dawnej zabudowie urzekają ładem, celowością, zrozumieniem dla wartości pochodzących z pewnego uporządkowania estetycznego i formalnego. Doceniamy ponadczasowe wzory i ich unikalną barwność wywiedzioną z lokalnej przyrody i kultury, doceniamy formę obiektów osadzonych w krajobrazie, w zagrodowym układzie osad. Powracamy do lokalnych, naturalnych materiałów i uczymy się na nowo ówczesnej energooszczędności. Poszukujemy śladów zagubionej, zapomnianej historii, chcemy być dumni z naszego dziedzictwa. 'W zasadzie nie ma (...) powrotu do dawnych rozwiązań, odrzuconych elementów dziedzictwa/ którego najcenniejsze wytwory trafiają zwykle do muzeów/, gdyż zmieniły się warunki, które je kształtowały. Niewątpliwie można jednak i należy zadbać o przeniesienie niektórych treści, nawet wówczas, gdy nadana im zostanie nowa funkcja - dekoracji lub symbolu.'⁷

2. STRUKTURA KREACJI PRZESTRZENNEJ TRADYCYJNEGO REGIONALNEGO BUDOWNICTWA LUDOWEGO

Kaszuby historycznie zajmują obszar w pionowym pasie od morza (na zachód od półwyspu helskiego) po bory tucholskie i wydzielamy w nim podoobszary zróżnicowane nieznacznie pod względem kulturowym (Pas Nadmorski, Kaszuby Północne, Kaszuby Środkowe, Kaszuby Zachodnie i Kaszuby Południowe). Budownictwo regionalne na Kaszubach posiada bogate wielowiekowe tradycje. Niestety po 1945 roku, a szczególnie po 1970 obserwować można zanik budownictwa tradycyjnego, ludowego (powstającego bez udziału architekta). Jednak do tego czasu obserwować można dużą różnorodność form i wielość rozwiązań rozplanowania wewnętrznego domu mieszkalnego, pomimo poruszania się w pewnych

⁵ Baranowski A., Teraźniejszość i przyszłość architektury regionalnej kaszub jeziornych w: Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku., materiały z sesji, Warszawa 2001, s.44

⁶ Sadkowski T., Tradycje historyczne budownictwa regionalnego na Kaszubach w: Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku., materiały z sesji (Wieżyca, 6 października 2000), Warszawa 2001, s.42-43

⁷ ibidem, s.43

modułach przestrzennych.⁸ Pojedyncze obiekty lub pewne ich zgrupowania znajdujące się w rękach prywatnych wciąż można odnaleźć odwiedzając te tereny. Jednak największe zgrupowanie obiektów czysto zabytkowych mieści muzeum⁹ – Kaszubski Park Etnograficzny we Wdzydzach poświęcone ekspozycji na wolnym terenie oraz mniejsze ekspozycje w Klukach i Nadolu

Na Kaszubach elementy ludowego budownictwa regionalnego odczytujemy w różnych skalach. Odnajdujemy je w krajobrazie jako przestrzenne uformowania urbanistyczne obejmujące zabudowę wraz z układem pól i dróg, jako przestrzenne dyspozycje w obrębie wsi i samej zagrody, a także następnie w samej strukturze budynku (formie, konstrukcji, detalu, materiale) wraz z jego umeblowanym wnętrzem. Należy również pamiętać, że 'kwestia regionalizmu w architekturze dotyczy pojęcia architektury w jej najszerszym rozumieniu, obejmującego zarówno projektowanie budynku i jego najbliższego otoczenia, elementów zagospodarowania terenu, jak i kształtowanie zespołów zabudowy i wreszcie kształtowanie krajobrazu.'¹⁰

Kreację architektoniczną¹¹ rozpoczyna myślenie o ingerencji w przestrzeni, zauważenie jej potencjału lub występujących w niej braków, niedostatków. W przypadku regionalnego budownictwa ludowego mamy do czynienia ze zjawiskiem poruszania się w systemie wzorów, ewoluujących na przestrzeni wieków schematów budynków, systemów konstrukcyjnych. Osoba twórcy jest trudna do wskazania. Wydaje się słusznym autorstwem uhonorować myśl rozwijaną przez pokolenia rzemieślników, artystów, budowniczych - Kaszubów wzbogaconą elementami czerpanymi z kultur ościennych, a także europejskich przenoszonych poprzez podpatrywane ponadlokalne budownictwo i sztukę sakralną. Trudno więc rozważać w tym przypadku konkretne intencje twórcze, czy analizować przyjęte strategie lub metody projektowania. Trudno również analizować przyjmowane rozwiązania pod kątem słuszności doboru środków wyrazu dla przekazania określonego komunikatu. Jakości i skuteczności odbioru nie można uzależniać od przyjętego medium, gdyż sprawca kreacji przestrzennej (twórca? - tak, ale czy również autor?) poruszał się w pewnym utrwalonej tradycją alfabecie form i kształtów.

Poniższe omówienie przestrzennych elementów budownictwa kaszubskiego odnosi się do dokumentacyjnych opracowań naukowych, ale wzbogacone zostało autorską analizą geometrycznych aspektów wyrazu przestrzennego obiektów. Tłumaczy to możliwość szczególnego podejścia do procesu kreacji przestrzennej, jaką jest rozumienie jej w ujęciu geometrycznym. Uznawany paradygmat (definiowany w dalszej części tekstu), stanowiąc ideowe ramy dla myślenia o działaniach w przestrzeni, nie daje gotowych metod na formalne analizowanie istniejących i prawidłowe zaistnienie nowych obiektów. Aby do tego doszło, należy skrupulatnie rozważyć wszystkie elementy składowe obiektu architektonicznego, w różnych aspektach. I tak, forma architektoniczna, będąc obiektem sztuki, jako kreacja przestrzenna rozpatrywana może być jako układ, kompozycja w aspekcie geometrycznym. Wyróżniamy/ oznaczamy w przestrzeni punkty, linie, płaszczyzny, bryły; analizujemy ją pod kątem relacji przestrzennych, proporcji, skali. Także w wykonywaniu projektu budowlanego

⁸ Sadkowski T., Tradycje historyczne budownictwa regionalnego na Kaszubach w: Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku., materiały z sesji (Wieżycyca, 6 października 2000), Warszawa 2001, s.37

⁹ założone przez Izydore i Teodora Gulgowskich

¹⁰ Baranowski A., Teraźniejszość i przyszłość architektury regionalnej kaszub jeziornych w: Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku., materiały z sesji, Warszawa 2001, s.44

¹¹ tu: kreacja przestrzenna, w wyniku której powstają obiekty architektoniczne

technika zmusza nas do matematycznego uszeregowania rozpatrywanych elementów i ich łączenia.

Architektoniczna kreacja opiera się na formowaniu w przestrzeni: wytyczeniu punktów (myślenie koncepcyjne), ustanawianiu granic, obserwacji i kontemplacji, analizie i syntezie. I tak może być analizowana, gdy analiza stanowi próbę wyjaśnienia przebiegu procesu kreacji i jej skutków odbiorczych. Kreacja przestrzenna może być rozumiana jako tworzenie obudowy, wygradzanie przestrzeni zewnętrznej i wewnętrznej, formalnie oparte o przestrzenne dysponowanie bryłami, płaszczyznami, liniami i punktami. Kreacja przestrzenna to także skomplikowany proces podejmowania decyzji i ich weryfikacji na kolejnych etapach. Urzeczywistnianie zamysłu architektonicznego to prowadzenie linii planu, linii zarysu obiektu, linii trasy jego odbioru. Samo projektowanie architektoniczne może być rozpatrywane jako rozdysponowywanie przestrzenne płaszczyzn i brył w ustanowionych wcześniej zarysach.

2.1. Przestrzenne ukształtowanie osady, relacje przestrzenne w zagrodzie

Budownictwo w regionie Kaszub wpisuje się w lokalne warunki topograficzne. Rozmieszczone jest zgodnie z ukształtowaniem terenu i ówczesnymi warunkami lokacyjnymi. Uzyskany przez stulecia efekt epatuje harmonią i ładem przestrzennym. Krajobraz kulturowy jest 'harmonijny, gdy działalność człowieka jest zgodna z zasadami biologii krajobrazu, czyli fizjocenozyki¹² (...)' lub 'zniekształcony (...), gdy jego równowaga biologiczna jest naruszona, a wprowadzone zmiany deformują składniki fizjocenozy i wywołują w niej zmiany nieodwracalne, powodujące degenerację krajobrazu'¹³.

Poddane naukowym analizom kształty zagród były uwarunkowane: warunkami geograficznymi, systemami osadniczymi, różnorodnymi układami społeczno-ekonomicznymi. W IX-XI wieku wykształcają się zasadnicze formy wsi: ulicówka i okolnica (wokół małego placu, stawu, małego jeziora).¹⁴ 'Na cechy zabudowy i jej rozplanowanie miały wpływ tradycja i prawo oraz procesy historyczne, które decydowały o kształcie stosunków własności i poziomie rozwoju gospodarczego. Wielkość siedliska, ilość i rodzaj budynków zagrody oraz ich wzajemne rozplanowanie zależały też od przyjętego w gospodarstwie kierunku produkcji (...) i jego skali.'¹⁵

Zagroda to podstawowa jednostka zabudowy wsi¹⁶, miejsce zamieszkania, pracy i wypoczynku rodziny wiejskiej. Kształt, wielkość i skład zagrody chłopskiej na kaszubach zależne są od wielu czynników. Można wśród nich wymienić warunki naturalne (rzeźba terenu, hydrografia, układ dróg), warunki osadnicze (wiek i kształt wsi, układ pól, skład etniczny), typ gospodarki i stopień zamożności gospodarza, stosunki rodzinne, tradycje i

¹² fizjocenozyka – nauka badająca całokształt zjawisk jakie składają się na życie przyrody i wzajemne oddziaływanie na siebie składowych elementów krajobrazu, Czarnecki W., Planowanie miast i osiedli, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Poznań 1968, tom III, s.13

¹³ Czarnecki W., Planowanie miast i osiedli, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Poznań 1968, tom III, s.13

¹⁴ w oparciu o: Pokropek M., Budownictwo ludowe w Polsce, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976

¹⁵ Górka A., Zagroda. Zagadnienia planowania i projektowania ruralistycznego. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 2011, s.12

¹⁶ ibidem, s.7

zwyczaje lokalne, urzędowe nakazy i normy, a także względy przeciwpożarowe.¹⁷ ‘Suma tych uwarunkowań (...) kształtowała różne podstawowe cechy zagród na wsi kaszubskiej w różnych okresach.’¹⁸ Spotkać można również określenie siedlisko oznaczające miejsce stałego zamieszkania obejmujące zabudowę wraz z parcelą, na której ona stoi.

Towarzysząca siedlisku zieleń to ozdobny kwiatowy przedogródek, sad, warzywnik, zielnik, wysokie drzewa pełniące rolę wiatrochronu, czasem dwa szczególne drzewa stojące po obu stronach frontowego wejścia, które mieszkańcy nazywają opiekunami domu¹⁹.

W XVI-XVIII wieku dominowała zagroda wieloskładnikowa, luźna, kształtem przybliżona do prostokąta. Do jej stałych składników zaliczyć można obiekt mieszkalny, stodołę, chlew, szopę, stajnię, owczarnię, Kościół, król i szlachta ustalali normy determinujące elementy zgrody i ich rozlokowanie. W tym okresie utrwał się luźny system zabudowy w obrębie zagrody z licznymi rozproszonymi zabudowaniami. Następnie w wiekach XVIII-XIX nakazy pruskie zarządzają scalanie obiektów uzasadniane ekonomicznym wykorzystaniem drewna i słomy oraz koniecznością ustalenia odległości z powodów ochrony przeciwpożarowej, a w 1824 roku pruskie prawo budowlane zakazuje łączenia domu mieszkalnego z zabudowaniami gospodarczymi pod jednym dachem.²⁰

Chałupy ustawiano względem drogi ścianą szczytową, albo licową lub też drugą ścianą wzdłużną, w której nie ma wejścia do wnętrza. Zależy to od typu wsi, od wieku zagrody, szerokości niwy lub toni.

W starych wsiach lokowanych na prawie polskim lub niemieckim (owalnice, ulicówki, wsie placowe) zagrody występują w zwartej formie, jedna obok drugiej, na ściśle wyznaczonej szerokości wzdłuż drogi lub wokół placu. ‘Starsze chałupy w przeważającej mierze były sytuowane szczytem do drogi, w niewielkiej od niej odległości. Tak z reguły były ustawiane chałupy podcieniowe i to najczęściej tym szczytem, który miał podcień’.²¹ Porządek ten zanika w XIX wieku wskutek regulacji gruntów burzacej dawny układ pól. ‘Nowsze zagrody z przełomu XIX i XX wieku mają w swoim obrębie dom mieszkalny usytuowany wyłącznie szerszą ścianą ku drodze i odgradzony od niej ogrodem kwietnym.’²²

W obrębie zagrody znajdujemy zabudowanie mieszkalne, warsztaty gospodarki hodowlanej roślinnej i zwierzęcej, miejsca gromadzenia plonów, narzędzia do pracy, zapasy opału, urządzenia pomocnicze (źródło wody, piec piekarski, parnik, wozownię, piwnicę, wydzielone

¹⁷ za: Knyba J., *Budownictwo ludowe na Kaszubach*. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, 1987

Kowicki M., *Patologie/ wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, s.40

¹⁸ Knyba J., *Budownictwo ludowe na Kaszubach*. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, 1987

Kowicki M., *Patologie/ wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, s.40

¹⁹ za: Górka A., *Zagroda. Zagadnienia planowania i projektowania ruralistycznego*. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk, 2011, s.7

²⁰ w oparciu o: Knyba J., *Budownictwo ludowe na Kaszubach*. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, 1987

Kowicki M., *Patologie/ wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010

²¹ Knyba J., *Budownictwo ludowe na Kaszubach*. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, 1987

Kowicki M., *Patologie/ wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, s. 65

²² ibidem, s. 66

miejsce na suszenie sieci, gnojownik, obiekt sanitarny). Częścią areału uprawnego stanowiła ogród (warzywa i drzewa owocowe), od XIX wieku z wydzielonym ogrodem kwiatnym.²³ Należy pamiętać, że człowiek, dostosowuje się do przyrody, aby przetrwać. 'Każdy element zagrody i jej otoczenia świadczy o racjonalności dawnego użytkownika i jest dowodem kierowania się logiką energooszczędności przez całe pokolenia rolników. Zamknięta lub częściowo zamknięta forma zagrody odpowiadała potrzebom funkcjonalnym tradycyjnego funkcjonowania na wsi. Skupione razem budynki oraz towarzysząca im zieleń osłaniały podwórze przed wiatrem i śniegiem, zapewniały cień w skwarne dni, dopuszczały potrzebną ilość światła słonecznego, umożliwiały wywiewanie przykrych zapachów. Ich układ i forma tworzyły sprzyjające warunki dla prowadzenia prac gospodarskich w różnych porach roku. Drzwi i wrota budynków otwierały się na podwórze, zapewniając sprawną komunikację wewnątrz gospodarstwa oraz jego kontrolę. Przyzba przy ścianie domu pozwalała na odpoczynek, pod wysuniętymi okapami suszono zioła, pocień był miejscem wykonywania prac gospodarskich.'²⁴ 'W XIX wieku na wzór klasycystycznych dworów i pałaców, zaczęto przystawiać do frontowych ścian chłopskich chat ganki, a przed nimi gospodynie urządzały kwiatowe przedogródki.'²⁵

Na Kaszubach spotkać można trzy podstawowe typy zagród chłopskich: o zabudowie prostokątnej, uformowanej w kwadrat oraz o układzie odmiennym wywołanymi warunkami naturalnymi czy indywidualną sytuacją gospodarstw.²⁶

2.2 Struktura obiektu mieszkalnego

Ludowe budownictwo mieszkalne to 'jeden z elementów materialnej kultury ludowej, który w ciągu stuleci należał do dość ustabilizowanych o silnym piętnie tradycji'²⁷. Obiekt mieszkalny ewoluował przez lata w formie i konstrukcji, jednak zasadnicze wytyczne geometryczne pozostały zbliżone do formy wyjściowej, stąd powstało nawet pojęcie chaty kaszubskiej²⁸ wywiedzione dodatkowo z powiązania wytworu kulturowego z określonym terytorium. Twórcy obiektów regionalnych posługiwali się określonym językiem form. Dzisiaj prowadzone badania zgodnie z zainteresowaniami psychologii architektury, dowodzą naukowo celowości dotąd jedynie intuicyjnie podejmowanych decyzji przestrzennych. Posługiwanie się językiem form służy przekazywaniu określonych, świadomie zapisywanych treści, w tym budowaniu napięć, kreowaniu nastroju, budowaniu relacji w kontekście przestrzennym i społeczno-kulturowym. I tak, w regionalnym budownictwie kaszubskim możemy wyznaczyć elementy porządkowane według określonych linii, obserwujemy powtarzalność linii zamykających (kalenice), rytm pionowych krawędzi ścian, artkulację płaszczyzn wynikającą ze sposobu zastosowania materiałów pokryciowych/ elewacyjnych. Formą wyjściową dla lokalnego budownictwa w XVIII wieku była 'ukształtowana we wcześniejszym okresie chałupa jedno izbowa z narożną sienią, w której znajdowały się

²³ w oparciu o: Knyba J., Budownictwo ludowe na Kaszubach. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, 1987
Kowicki M., Patologie/ wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010

²⁴ Górka A., Zagroda. Zagadnienia planowania i projektowania ruralistycznego. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk, 2011, s.10

²⁵ ibidem, s.11

²⁶ za: Knyba J., Budownictwo ludowe na Kaszubach. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, 1987
Kowicki M., Patologie/ wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, s. 46

²⁷ ibidem, s. 24

²⁸ Pokropek M., Budownictwo ludowe w Polsce, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, 1976

urządzenia ogniowe, i małą komorą wydzieloną z wnętrza izby'.²⁹ Oznacza to, że chałupa kaszubska pierwotnie była jednoprzestrzennym budynkiem z otwartym paleniskiem, co wiązało się z łączeniem wszystkich niezbędnych funkcji w jednym pomieszczeniu, (używany jeszcze w XVIII wieku przez najuboższą ludność), a następnie przekształcała się stopniowo w obiekt czteroizbowy, dwutraktowy z pełnym programem funkcjonalnym (wzorowanym na dworku drobnej szlachty kaszubskiej). Od XIX wieku pojawiają się na Kaszubach chałupy podcieniowe (podcienie szczytowe, wnekowe, narożne). Pomieszczenia mieszkalne i pomocnicze skupione były wokół centralnie usytuowanego komina.³⁰ Ze względu na układ wyróżniamy chałupy: jedno- dwu- i wielownętrzowe, chałupy podcieniowe i bez podcienia.³¹ Zbliżone do siebie w formie obiekty są jednak zróżnicowane pod względem „rozplanowania wnętrza, usytuowania wejścia, posiadania lub nieposiadania podcieni oraz ustawienia względem drogi, szczegółów konstrukcji, materiału”³².

Chałupa kaszubska w ujęciu geometrycznym to prosta, zwarta bryła przekryta wysokim dachem dwuspadowym (rzadziej: dymnikowym dachem naczółkowym, głównie w Pasie Nadmorskim i na Kaszubach Zachodnich) o utrwalonej tradycją kącie nachylenia połaci 45°. Występujące konstrukcje drewniane to system zrębowy, sumikowo-łątkowy i mieszany (zrębowo-sumikowo-łątkowy) oraz szkieletowa z wypełnieniem drewnianym. Ponadto stosowano kamień polny na fundamenty, kamienie na progi, glinę bitą. Dachy kryto strzechą słomianą (rzadziej trzciną, wrzosem, sosnową dranicą lub świerkowym sznydlem³³) w kalenicy wzmocnianą konstrukcją drewnianą, a szczytach deskami wiatrowymi wzbogacanymi ozdobami nadszczytowymi (pazdurami).³⁴

2.3 Detal i zdobienie

Budownictwo kaszubskie jest skromnie wyposażone w detale budowlane: odgrywały one niewielką rolę i zazwyczaj są bardzo skromne – ograniczone do niezbędnych elementów wykończenia budynku. Bogatsza dekoracja związana jest z podcieniem, chociaż bywa ona także ograniczona jedynie do słupów i zastrzałów. ‘W budynkach ważnymi elementami wystroju były deski wiatrowe w szczytach, pazdury lub śparogi wieńczące szczyt, koziołki mocujące strzechę w kalenicy, wycięcia doświetlające w odeskowaniu szczytów /na Kaszubach szczyty deskowane były zazwyczaj prosto/, ewentualnie odeskowania ścian zwykle z listwami nabitymi na styku desek.’³⁵

W budynkach o konstrukcji szkieletowej sama konstrukcja stanowi o element wzorniczy/ dekoracyjny (czasem elementy drewniane poczerniano, zazwyczaj pozostawały jednak niemalowe i bielone wraz z całą ścianą) dzięki kontrastowi ciemnego drewna z białymi

²⁹ Sadkowski T., Tradycje historyczne budownictwa regionalnego na Kaszubach w: Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku., materiały z sesji (Wieżycza, 6 października 2000), Warszawa, 2001, s. 37

³⁰ w oparciu o: Szarejko K., Kaszubski dom drewniany – tradycja i współczesność w: <http://www.pg.gda.pl/architektura/eurarc/pdf/polska/kaszuby%20dom.pdf>

³¹ za: Knyba J., Budownictwo ludowe na Kaszubach. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, 1987
Kowicki M., Patologie/ wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010

³² Knyba, *Budownictwo ludowe na Kaszubach*, s.64

³³ Sadkowski T., Tradycje historyczne budownictwa regionalnego na Kaszubach w: Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku., materiały z sesji (Wieżycza, 6 października 2000), Warszawa, 2001, s. 42

³⁴ w oparciu o: Szarejko K., Kaszubski dom drewniany – tradycja i współczesność w: <http://www.pg.gda.pl/architektura/eurarc/pdf/polska/kaszuby%20dom.pdf>

³⁵ w: ibidem

polami wypełnienia, regularnemu rytmowi słupów i rygli. Konstrukcja szkieletowa geometrycznie oznacza układ pionowych słupów, jednego lub dwóch rygli poziomych i ukośnych zastrzałów w narożach. Na Kaszubach Północnych i w Pasie Nadmorskim (zwłaszcza w ich części zachodniej), w budynkach standardowych o spłaszczonych dachach, zdarzają się nieco bardziej rozbudowane i skomplikowane układy szkieletów. Jest to zazwyczaj ukształtowana ozdobnie konstrukcja półpiętra, przy nadal prostym przyziemiu. Sporadycznie stosowany był tu również Krzyż świętego Andrzeja.³⁶ ‘Stosunkowo najokazalej prezentują się podcienia, gdzie o dekoracyjności formy decyduje opracowanie ciesielskie zmierzowań, może być ono jednak maksymalnie uproszczone. (...) Szczyty chałup kaszubskich są z reguły obite pionowymi deskami niezależnie od konstrukcji ścian przyziemia. Jedynie szczyty domów z naczółkiem posiadają tę samą konstrukcję co ściany.’³⁷

W budynkach o konstrukcji drewnianej pełnej, wyróżniające się wzory to poziomy, powtarzający się rysunek belek, bardziej skomplikowane plastycznie zazębienia zrębów w narożach – na styku dwóch płaszczyzn. Przełamanie płaszczyzn ścian stanowią otwory okienne i drzwiowe opatrzone pionowymi słupkami węgarów i poziomymi belkami nadproży. Geometrycznie elementy te wzbogacone są również zdobionymi płaszczyznami okiennic oraz samym układem szprosów, stanowiących konstrukcję wypełnioną szkłem.

Wewnętrzne wyposażenie, obok centralnie usytuowanego pieca z paleniskiem stanowią często dekoracyjnie rzeźbione i zdobione malarsko meble: łóżko, stół, krzesła, skrzynie, kredensy. Chałupa kaszubska jest też wyposażona w sktomne dodatki ozdobne: obrazki na szkle, papierowe kwiaty, drewniane rzeźby, drukowane ręcznie i haftowane tkaniny: przesłonięcia okien, narzuty na łóżka. Ponadto znajdujemy wewnątrz wyposażenie technologiczne gdzie obok pieca znajdują się: narzędzia i przybory kuchenne (wyrób masła, wypiek chleba, naczynia stołowe, dzbany na wodę i gospodarcze (kołowrotek, warsztat tkacki).

3. PARADYGMAT KULTUROWY UZASADNIAJĄCY KONIECZNOŚĆ KULTYWOWANIA LOKALNYCH TRADYCJI WZORNICZYCH

Paradygmat kulturowy stanowi o istocie pojmowania procesów zachodzących w przestrzeni projektowanej przez ludzi dla ludzi, z uwagą i szacunkiem, kompetencją i zarazem pokorą wobec własnej ograniczoności oraz złożoności i wieloaspektowości badanych zagadnień. Przedmiotem paradygmatu kulturowego jest teza, że właściwie uformowana przestrzeń architektoniczna, kierowana do określonego, wstępnie zdefiniowanego odbiorcy, stanowi odpowiedź na jego ujawnione i nieujawnione oczekiwania i starając się odpowiedzieć na nie, bądź je wyprzedzić i niesie ze sobą określone wartości decydujące o jakości jego stanu psychofizycznego. Przestrzeń dedykowana określonemu odbiorcy, pobudzająca zmysły i przekazująca określone treści, przyczynia się do podniesienia jakości życia, pozytywnie na nie wpływając.

³⁶ w oparciu: Szarejko K., Kaszubski dom drewniany – tradycja i współczesność w: <http://www.pg.gda.pl/architektura/eurarc/pdf/polska/kaszuby%20dom.pdf>

³⁷ W: ibidem

Kultura to suma potrzeb i różnych sposobów ich zaspokajania³⁸, kultura to suma różnicowań rozumianych jako powstałe w procesie historycznym osobliwości regionalne i czasowe jak również jako ‘wzorzec idealny zachowań ludzkich, uniwersalny i ponadczasowy’³⁹. ‘Poszukiwanie przejścia między tymi płaszczyznami jest zarazem oceną osiągnięć przeszłości i próbą zachowania z niej wartości, które, nie starzejąc się, mogą funkcjonować z pożytkiem również w modelu kulturowym proponowanym z myślą o przyszłości.’⁴⁰

Dbłość o spełnienie oczekiwań odbiorców, zapewnienie im poczucia tożsamości, poczucia przynależności kulturowej, identyfikacji z regionem, rozumienia relacji przestrzennych, i satysfakcji przy równoczesnej stymulacji oraz zapewnieniu komfortu fizycznego i psychicznego poprzez obiekty architektoniczne, stanowi warunek prawidłowego kreowania elementów w przestrzeni. Dbłość o jakość przekazu, harmonię krajobrazu, czytelność historii regionu kaszubskiego i obowiązującej od wieków idei współistnienia z otoczeniem, może stanowić przesłanie będące podstawą działań przestrzennych prowadzonych w duchu kontynuacji regionalizmu. Uznając za paradygmat konieczność uznania ważności/ istoty odczuć odbiorcy obiektu architektonicznego, spójną z postulatami wywiedzionymi z badań w dziedzinie psychologii architektury, każdorazowy proces kreacji przestrzennej należy odnosić do określonej grupy społecznej lub konkretnej osoby (tu określanych wspólnym mianem ‘odbiorcy’). W procesie projektowania, odbiorca jest istotnym podmiotem, może stanowić jego cel, jest adresatem przekazywanych treści i ma stać się przyszłym użytkownikiem. Dlatego, obok znaczenia jakie odgrywają realizacja potrzeb i osiągnięcie określonego stanu psychofizycznego, należy na równi ważyć potrzebę odbiorcy utożsamiania się z grupą społeczną, a także potrzebę poczucia przynależności kulturowej, identyfikacji z miejscem, regionem, rozumienia relacji przestrzennych, komunikatów.

W myśl przybliżonego tu paradygmatu, w dzisiejszej rzeczywistości istotna jest jakość otaczającej nas przestrzeni. Jeśli miernikiem tej jakości jest dbłość o wartości przekazywane i zawarte w poczynaniach przestrzennych i jeśli misja zawodu architekta jest ideowo zgodna z założeniami paradygmatu: to jego wytwory mogą być rozpatrywane jako wyraz tej ideologii. W tym ujęciu, obiekty architektoniczne niosące określone przesłania, przekazujące komunikaty, reprezentujące konkretne wartości wpisane są w nurt działań, zgodnych z wytycznymi propagowanymi przez grupę społeczną, osadzoną w określonej kulturze i podejmującą działania zgodne z określonym programem.

Zrealizowany obiekt podlega użytkowaniu fizycznemu i psychicznemu (jako budynek i jako nośnik informacji)⁴¹. Kreowany w efekcie tych działań, obiekt architektoniczny⁴² pobudza jako kompleks bodźców, ale odbiorca uczy się z niego ‘psychologicznie’ korzystać dopiero pojmując ten obiekt jako „pewien kontekst znaków” dający się „odnieść do jakiegoś znanego kodu”. W procesie eksploatacji zachodzi podproces użytkowania struktury fizycznej oraz podproces odbioru. Oba procesy dotyczą użytkownika i odbiorcy i przebiegają równolegle. Fragment otoczenia działa jako bodziec na odbiorcę poprzez swoją strukturę (substancję, kształt, rozmiar) oraz właściwości obiektywne (cechy wpływu rozumiane jako ogół zdolności dzieła fizycznego do oddziaływania na człowieka).⁴³ Powstały obiekt współtworzy ponadto

³⁸ za: Pokropek M., Budownictwo ludowe w Polsce, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976, s. 6

³⁹ ibidem, s.6

⁴⁰ ibidem, s.6

⁴¹ za: Lenartowicz K., O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres przedmiotowy i wpływ na architekturę. Monografia nr 138. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej. Kraków 1992, s. 31

⁴² za: Eco U., Nieobecna struktura. Wydawnictwo KR. Warszawa 1996, s. 211

⁴³ w oparciu o: Lenartowicz K., O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres

wielowiekową kulturę i jako taki musi spełniać warunki utrzymania poczucia tożsamości z miejscem, zachowania w swojej odsłonie formalnej i symbolicznej ładu przestrzennego i społecznego jako wartości nadrzędnych.

Ponieważ działania przestrzenne wpływają na jakość życia ludzi (działanie długofalowe) i na nasz stan psychofizyczny (w wyniku każdorazowego aktu odbioru), na poczucie jedności, tożsamości, identyfikacji (z grupą społeczną, regionem, przyrodą, tradycją) dlatego należy prowadzić je kompetentnie i z właściwą starannością utrzymując lub wprowadzając ład przestrzenny. Celem działań twórczych powinno być podtrzymanie identyfikacji odbiorców/ użytkowników przestrzeni w grupie społecznej, z zamieszkiwanym regionem, historią miejsca, przyrodą, naturalnymi warunkami geograficznymi, lokalnymi materiałami, barwami czerpanymi z natury i kultury, wzorami zdobniczymi opartymi o motywy przyrodnicze i wynikającymi z ubogaconej plastycznie myśli rzemieślniczej.

4. WSPÓŁCZESNA KREACJA PRZESTRZENNA OPARTA O ZASTANĄ TRADYCYJĘ REGIONALNEGO BUDOWNICTWA KASZUBSKIEGO

Zarysowane dotąd, zagadnienie kreacji w tradycyjnym budownictwie ludowym wydaje się zadaniem tym bardziej skomplikowanym dla współczesnego twórcy, że musi on prawidłowo łączyć elementy zastane w tradycji budownictwa kaszubskiego z własną wizją przestrzenną, poruszając się w obszarze współczesnej kultury.

Samo myślenie o ingerencji w przestrzeni można rozumieć jako początek istnienia obiektu architektonicznego. Sztuką jest tworzenie rysunku, modelowanie płaszczyzn i brył, całości dopełnia wiedza techniczna, pozwalając na fizyczne zaistnienie obiektu i jego właściwe doposażenie. Architektura to łączenie sztuki i techniki, filozofii, socjologii i psychologii, talentu i cierpliwości, twórczego indywidualizmu i zrozumienia dla odbiorców/ użytkowników. Architektura to uszanowanie tradycji, zastanych wzorów, kultury danego obszaru i jego historii. To wrażliwa obserwacja miejsca z jego przyrodą i topografią oraz wsłuchanie się w potrzeby i oczekiwania mieszkańców.

Kreacja przestrzenna w kontekście architektury, to ustanawianie nowych obiektów architektonicznych. To wyrażanie idei i intencji poprzez środki artystyczne. To ustanawianie ciągu punktów odbiorczych⁴⁴ i wyobrażanie sobie sytuacji odbiorczych, początkowo najistotniejszych, kluczowych, a następnie pozostałych, według przyjętej metody, aż po ustalenie kompletnej, potencjalnej sekwencji wrażeń, powiązań funkcjonalnych w granicach zasad logiki i logicznych statycznych schematów. To odnajdywanie siebie: lokowanie w roli odbiorcy na zewnątrz i wewnątrz. To przepracowywanie założonych algorytmów, budowanie technicznych/ fizycznych elementów obiektu i powracanie do zadanych samemu sobie miejsc. To kolejne 'wędrówki', budowanie potencjalnych scenariuszy zdarzeń i ich weryfikacja. Ostatecznym efektem procesu twórczego jest faktyczne zaistnienie obiektu architektonicznego, czyli fizyczna kreacja przestrzenna.

przedmiotowy i wpływ na architekturę. Monografia nr 138. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej. Kraków 1992, s. 31

⁴⁴ Kurkowska A., Nastroj jako komunikat pomiędzy twórcą i odbiorcą architektury. Relacje współczesne. Rozprawa doktorska. Gdańsk 2009, s. 148-149

Czym jest więc obiekt architektoniczny, będący przedmiotem kreacji przestrzennej: zapisem idei? odpowiedzią na potrzeby bytowe ludzi? Zaspokojeniem potrzeb wyższego rzędu? Jedno jest pewne, 'obiekt architektoniczny nie jest bynajmniej bodźcem wstępnym, zastępującym nieobecny obiekt pobudzający, lecz po prostu sam jest tym obiektem pobudzającym'.⁴⁵

Rozpatrując współczesne kreacje przestrzenne, oparte o zastana tradycję regionalnego budownictwa kaszubskiego, trzeba zaznaczyć zauważane wśród społeczności zamieszkującej te obszary: przywiązanie do historii i tradycji, potrzebę identyfikacji w społeczności. Projektant powinien dodatkowo zadbać również o uszanowanie pracy rzemieślniczej, uszanowanie ładu przestrzennego i spójności estetycznej dawnej zabudowy, występującej tu przez wiele wieków dbałości o wzorniczą kontynuację. Niestety z diagnozy stanu aktualnego wynika, że we współczesnych projektach obiektów mieszkalnych lub gospodarczych, ani w założeniach w skali zagrody lub osady elementy wzornictwa regionalnego, rozumiane zgodnie z wcześniejszym omówieniem, nie występują lub występują powierzchownie, bądź przybierają wypaczoną formę wynikającą z innych zachowań i oczekiwań społecznych. Baranowski zauważa niebagatelny problem kojarzenia po II wojnie światowej tradycji budownictwa wiejskiego (w imię społecznego awansu) – z biedą i zacofaniem, a nawet zgrzebnością, poszukując jakoby alternatywy 'w klockowej niby-miejskiej zabudowie pozbawionej jakiegokolwiek kontekstu kulturowego'⁴⁶. Wskutek tak destrukcyjnej filozofii, prowadzone odtąd działania przestrzenne ignorowały tradycyjną sztukę budowlaną i wzorniczą, osłabiły również poczucie tożsamości kulturowej mieszkańców wsi stanowiąc aktualnie poważny problem społeczny.⁴⁷

Współczesne siedliska faktycznie często nie stanowią homogenicznej społeczności związanej etnicznie i historycznie z miejscem zamieszkania. Często występuje dzisiaj całkowite oderwanie od form tradycyjnych 'czy to na skutek naśladownictwa form małomiasteczkowych lub realizowania gotowych znormalizowanych budynków zaprojektowanych przez architektów, czy też na skutek wykorzystywania całkowicie nowych materiałów i technologii budowlanych całkowicie zmieniających charakter dawnego budownictwa'⁴⁸. Ewidentnie brakuje form kultywowania tradycji wzorniczej. Zajmują się tym jednostkowi twórcy ludowi i grupa naukowców związanych z Politechniką Gdańską oraz regionalnymi muzeami i stowarzyszeniami naukowymi. Problem tkwi w edukacji, powierzchownych, niezrozumiałych dla projektantów i nie egzekwowanych przez właściwe instytucje regulacjach planistycznych, mentalności mieszkańców. Brak niezbędnej wiedzy, brak kompetentnych rzemieślników.

Można byłoby zrozumieć aspekt pewnego znużenia monotonią stosowanego repertuaru form, dlatego potrzebna jest twórcza współpraca w tym zakresie, z kompetentnymi projektantami i urzędami propagującymi rozwiązania pokrewne, dostosowane do współczesnych standardów życia, oczekiwań, stylistyki, a nawet mody. Powrót do form regionalnych, czy podtrzymanie ich istnienia można uzyskać dzięki zainteresowaniu historią, przybliżeniu jej, przy jednoczesnej aprobacie społecznej dla kontynuacji dokonań kulturowych grupy społecznej historycznie zamieszkującej region; upatrywanie w powrocie do historycznych form przestrzennych powrotu wartości zapomnianych, a tak poszukiwanych obecnie. Zapewne, w pewnej mierze 'źródła obecnego stanu rzeczy upatrywać należy, jak zauważa Kowicki, w 'apologetyce modernizmu, jako jedyne wartościowego źródła architektonicznej inspiracji,

⁴⁵ Eco U., Nieobecna struktura. Wydawnictwo KR. Warszawa 1996, s. 206

⁴⁶ Baranowski A., Teraźniejszość i przyszłość architektury regionalnej kaszub jeziornych w: Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku., materiały z sesji (Wieżyca, 6 października 2000), Warszawa 2001, s. 45

⁴⁷ za: ibidem, s. 45

⁴⁸ Pokropek M., Budownictwo ludowe w Polsce, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976, s. 18

towarzyszy nader często zdumiewające ignorowanie przez jego wyznawców całego bogactwa regionalnych uwarunkowań kulturowych, historycznych, krajobrazowych i wszelkich innych różnorodności lokalnych. Prowadzi to do irracjonalności w ocenie architektonicznych projektów domów dla obszarów wiejskich, zwłaszcza gdy uwarunkowania zewnętrzne traktowane bywają w sposób niezwykle wybiórczy.⁴⁹

Sytuacje powrotu do tradycyjnego wzornictwa kaszubskiego obserwować można częściej w obiektach o charakterze rekreacyjno – turystycznym, hotelowym, gastronomicznym, gdzie podkreślenie walorów lokalności ma swój bezpośredni wymiar marketingowy. Formy podtrzymujące zainteresowanie tradycją wywodzą się z inicjatyw lokalnych, albo wynikają z indywidualnego zamiłowania dla historii i regionu osób niebędących mieszkańcami Kaszub.

Institucje samorządowe, zwłaszcza urzędy gminne, powinny definiować właściwe, zrozumiałe i logiczne wytyczne do projektowania, zadbać o wartościowe opracowania tematyczne i przystępne wzorniki projektów dla potencjalnych inwestorów. Należy także wykazać dbałość o jakość projektów wykonywanych z funduszy samorządowych. Szczególnie w ich ramach realizowanej architektury i działań propagujących regionalną kulturę. Instytucje państwowe, takie jak uczelnie wyższe i szkoły średnie, zawodowe powinny wykazać dbałość o właściwą edukację w zakresie kultury i wzornictwa regionalnego, prowadzenie badań, publikacje, organizowanie spotkań tematycznych (gwarantujących wymianę doświadczeń), sprawowanie mecenatu nad twórcami sztuki ludowej (wraz z publiczną prezentacją wytworów tej sztuki i znajdowaniem dla niej możliwości wdrażania w działania przestrzenne), utrzymywanie muzeów, skansenów, sprawowanie opieki nad zabytkami w terenie (informacja, dokumentacja).

Jako metodę działania można rozumieć wprowadzenie określonych regulacji: procedur, zasad, kodeksów, umów sąsiedzkich prowadzących do zgodności, zbieżności działań przestrzenno – materiałowo – plastycznych w ich intencjach i, co za tym idzie, ich efektach. Wprowadzenie schematów/ pakietów edukacyjnych, warsztatów partycypacyjnych, upowszechnianie historii, podtrzymywanie tradycji, dbałości o relikty przeszłości, międzyregionalną wymianę doświadczeń oraz wzmacnianie świadomości celowości i skuteczności działań odspołecznych.

4.1 Twórczy punkt wyjścia

Punktem wyjścia dla przyszłego tworzenia kreacji w przestrzeni jest świadome przebywanie w niej, w ujęciu filozoficznym: świadome istnienie. Aby dobrze włączyć się w kulturę danego regionu, dopasować do zastanych elementów, trzeba wykonać pracę badawczą. Poznać topografię, przyrodę, historię, wzory, zasady, konstrukcje, schematy, przyzwyczajenia, materiały.

Otoczenie, które znamy i jakiego oczekujemy, buduje nasze doświadczenie, pobudza do refleksji i skutkuje zauważeniem lub powstaniem potrzeby wprowadzenia zmian. Kreacja przestrzenna to proces odpowiadający na zaistniałą potrzebę. Kreacja w środowisku zastanym, o bogatej tradycji budowlanej, charakterystycznych rozwiązaniach stosowanych od wieków to duże wyzwanie i odpowiedzialność. Propozycja kontynuacji charakterystycznych dla regionu rozwiązań przestrzennych odbywać się może edukacyjnie lub legislacyjnie poprzez wskazanie elementów istotnych, idei i możliwości czytelnych aplikacji do układów zabudowy lub projektowanych obiektów. Proces twórczego działania w przestrzeni rozpoczyna się od autora, pomysłodawcy proponowanych ingerencji i zmian, ewoluuje

⁴⁹ Kowicki M., *Patologie/ wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich*. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, s. 41

projektem i samym aktem kreacji obiektu przestrzennego oraz kontynuuje się dzięki odbiorcom istniejącego obiektu, ich doznaniom i pozyskiwanym w procesie odbioru doświadczeniom przestrzennym, prowadzonym analizom i badaniom. Kreacja przestrzenna to proces i efekt tego procesu. Zaistnienie kreacji przestrzennej warunkują osoby twórcy i odbiorcy oraz związane z nimi odpowiednio: proces kreacji i proces odbioru.

Ujmując zagadnienie formalnie, kreacja przestrzenna (każda, także w zabytkowej wsi kaszubskiej) oznacza ustanawianie granic, przeprojektowywanie, uzupełnianie istniejących lub modelowanie nowych rzeczywistości skutkujące możliwością wywołania określonych odczuć odbiorcy. Potrzebna przy tym wiedza o tworzywie budowlanym i regułach statycznych oraz możliwościach spełnienia parametrów fizykochemicznych przynależą do technicznych dziedzin nauki. Znajomość kompozycji, tektoniki, struktury artystycznej, formy przekazu, praw nimi rządzących i dokonywanie analizy, przynależą do sztuki, estetyki. Zawarte idee, znaczenia i ich odbiór wymagają odniesień do filozofii, etyki, psychologii.

Z psychologicznego punktu widzenia, twórczość architektoniczna to myślowe konstruowanie zdarzeń w przestrzeni mentalnej projektanta, oparte na doświadczeniach psychologów, użytkowników różnych form przestrzeni architektonicznej oraz samych architektów zaangażowanych w procesy twórcze i czyniących świadome refleksje retrospektywne⁵⁰. Współczesne behawioralne teorie projektowania podkreślają konieczność zauważenia poglądów i przekonań odbiorców/ użytkowników obiektów architektonicznych w procesie ich projektowania⁵¹. Z punktu widzenia psychologa, analizującego struktury myślowe, proces projektowania, w tym architektonicznego, stanowi problem dywergencyjny, czyli taki, którego „cel nie wyklucza wielu poprawnych rozwiązań”⁵². Takie postawienie problemu daje miejsce swobodzie rozwiązań i dopuszcza działania twórcze, intuicyjne, oryginalne. W procesie rozwiązywania problemu, czyli tym samym w twórczym procesie projektowania (kreacji obiektu architektonicznego), wyróżnić można kolejne fazy: dostrzeganie problemu, analizę sytuacji problemowej, wytwarzanie pomysłów rozwiązania, weryfikację pomysłu⁵³. Zakładam istotny wpływ twórczości artystycznej, do której zaliczam projektowanie obiektów architektonicznych, na odbiorców. Tym samym uznaję, że twórca wywołuje realne zmiany w świecie „wywiera bowiem wpływ na przekonania odbiorców i pogłębia ich kulturę estetyczną”⁵⁴.

5. PODSUMOWANIE

Architektura to kreacje przestrzenne, to kreślenie myśli, stawiane granic, konstruowanie schronień, współtworzenie środowiska, to jednoczesna obudowa potrzeb i stymulowanie wrażeń. ‘Przestrzeń stale obejmuje nasze istnienie. (...) wymiary i skala zależą całkowicie od jej granic tak jak zdefiniowane są elementami formy. Gdy przestrzeń zaczyna być zamykana, otaczana, modelowana i organizowana przez elementy form, zaczyna istnieć architektura.’⁵⁵

Architektura to zapis myśli, to komunikat przekazywany odbiorcy, to unikalna kreacja przestrzenna. To urzeczywistnienie idei poddanej graficznemu zapisowi, a następnie przeistoczeniu przestrzennym i ich fizycznemu zaistnieniu. Analizując tradycyjną zabudowę

⁵⁰ w oparciu o: Bańka A., Architektura psychologicznej przestrzeni życia. Gemini- Print. Poznań 1999, s. 11

⁵¹ w oparciu o: ibidem, s. 38

⁵² Kozielecki, Psychologia ogólna. Myślenie i rozwiązywanie problemów. PWN. Warszawa 1995, s. 122

⁵³ w: ibidem

⁵⁴ ibidem:35

⁵⁵ Ching Francis D.K., Architecture. Form, space and order. Litton Educational Publishing. New York 1979, s.108

kaszubską, trudno nie zauważyć jak istotna dla ówczesnych użytkowników była identyfikacja z grupą społeczną, jak ugruntowane było poczucie ładu przestrzennego, jak inna była kultura prowadzonych działań przestrzennych, poszanowanie przyrody, tradycji, innych użytkowników. Dzisiaj wykorzystanie wzornictwa regionalnego spełnia podobną rolę, chociaż znajomość historii i tradycji jest w wielu przypadkach powierzchowna. Dodatkowo, w odbiorze elementów regionalnych, w odniesieniu do osób spędzających tu czas wolny, odgrywa rolę uczucie 'wakacyjności', oderwania od rzeczywistości codziennej, odpoczynku, radości obcowania z barwnością wzornictwa regionalnego, ale również poczucie misji kontynuowania tradycji, wpisywania się w historię regionu.

Kultura to całokształt osiągnięć grupy społecznej i tak rozumiana ewoluuje wraz z tą grupą, różnie w poszczególnych swoich aspektach. Budownictwo współczesne operuje, dzięki osiągnięciom techniki i uprzemysłowieniu, wieloma nowoczesnymi materiałami i technologiami. Pozostaje aspekt formy i funkcji. Forma ewoluuje w kontekście funkcji, warunków życia, oczekiwań, sposobu spędzania czasu, ale podstawowe jej determinanty odnoszone geometrycznie i psychologicznie do człowieka jako odbiorcy i użytkownika zmieniają się w ograniczonym zakresie. 'Trzeba tu wykorzystać szansę, jaką utraciły niestety liczne regiony Polski; jest nią stosunkowo silne poczucie tożsamości kulturowej mieszkańców Kaszub. Jeśli gdziekolwiek w Polsce można liczyć na odrodzenie i kontynuację rodzimej kultury przestrzennej budowania, to właśnie tutaj na Kaszubach.'⁵⁶ Tu należy upatrywać nadziei na zrozumienie i podtrzymywanie idei kontynuacji tradycji regionalnej, niezależne od przyjętej strategii, każde ukierunkowane na podtrzymanie lokalnych wartości działanie jest wartościowe. Oczywiście, wymarzone byłoby strategiczne planowanie i wdrażane sukcesywnie opracowane zespołowo schematy projektowe stanowiące ramowe podpowiedzi dla projektantów i inwestorów zainteresowanych świadomym współtworzeniem kultury kaszubskiej w jej przestrzennych i wzorniczych przejawach., tak aby kolejne pokolenia mogły doświadczyć unikalnego poczucia ciągłości i współuczestnictwa w wyjątkowej historii regionu. A, jak słusznie zauważa Sadkowski, 'to jest już zadanie dla architektów, których działanie powinno przysłużyć się tworzeniu harmonii w realnej przestrzeni. Współczesne budownictwo, tak jak w przeszłości, nie powinno kłócić się z otoczeniem, kaszubskim krajobrazem, mową, nie kłuć w oczu. Tradycje kaszubskiego budownictwa ludowego, rozpoznane i określone dziedzictwo, powinno zostać przekazane następnemu pokoleniu w formie dostosowanych do potrzeb określonych przez terażniejszość.'⁵⁷

bibliografia

- [1] Bańka Augustyn, 1999. Architektura psychologicznej przestrzeni życia. Gemini- Print. Poznań
- [2] Baranowski Andrzej, Teraźniejszość i przyszłość architektury regionalnej kaszub jeziornych w: Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku., materiały z sesji (Wieżycza, 6 października 2000), Warszawa, 2001
- [3] Bell A. Paul, Green C. Thomas, Fisher D. Jeffrey, Baum Andrew, 2004. Psychologia Środowiskowa. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Gdańsk
- [4] Böhm Aleksander, 1986. Percepcja formy urbanistycznej w pracy Amosa Rapoporta. Teka Komisji Architektury i Urbanistyki. tom XX
- [5] Ching Francis D.K., 1979. Architecture. Form, space and order. Litton Educational Publishing. New York

⁵⁶ Baranowski A., Teraźniejszość i przyszłość architektury regionalnej kaszub jeziornych w: Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku., materiały z sesji (Wieżycza, 6 października 2000), Warszawa, 2001, s. 52

⁵⁷ Sadkowski, 2001: 43

- [6] Czarnecki Władysław, Planowanie miast i osiedli, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Poznań, 1968
- [7] Czerwiński Tomasz, Budownictwo ludowe w Polsce. Ocalić od zapomnienia. Muza S.A. sport i Turystyka, Warszawa, 2006
- [8] Eco Umberto, 1996. Nieobecna struktura. Wydawnictwo KR. Warszawa
- [9] Gołaszewska Maria, 1986. Kim jest artysta? Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Wydanie pierwsze. Warszawa
- [10] Górka Anna, Zagroda. Zagadnienia planowania i projektowania ruralistycznego. Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk, 2011
- [11] Knyba Jerzy, Budownictwo ludowe na Kaszubach. Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, 1987
- [12] Kowicki Marek, Patologie/ wyzwania architektoniczno-planistyczne we wsi małopolskiej. Studium na tle tendencji krajowych i europejskich. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010
- [13] Koziński Józef, 1995. Psychologia ogólna. Myślenie i rozwiązywanie problemów. PWN. Warszawa
- [14] Kurkowska Agnieszka, 2009. Nastrój jako komunikat pomiędzy twórcą i odbiorcą architektury. Relacje współczesne. Rozprawa doktorska. Gdańsk
- [15] Lenartowicz Krzysztof, 1992. O psychologii architektury. Próba inwentaryzacji badań, zakres przedmiotowy i wpływ na architekturę. Monografia nr 138. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej. Kraków
- [16] Pokropek Marian, Budownictwo ludowe w Polsce, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, 1976
- [17] Sadkowski Tadeusz, Tradycje historyczne budownictwa regionalnego na Kaszubach w: Regionalne budownictwo na kaszubach jeziornych w XXI wieku., materiały z sesji (Wieżycyca, 6 października 2000), Warszawa, 2001
- [18] Sadkowski Tadeusz, Modrô-Krójna, Przewodnik po Muzeum-Kaszubskim Parku Etnograficznym we Wdzydzach Kiszewskich, 2001
- [19] Szarejko Krzysztof, Kaszubski dom drewniany – tradycja i współczesność w:
<http://www.pg.gda.pl/architektura/eurarc/pdf/polska/kaszuby%20dom.pdf>
- [20] Szparkowski Zygmunt, 1993. Zasady kształtowania przestrzeni i formy architektonicznej. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej. Warszawa
- [21] Wallis Aleksander, Socjologia i kształtowanie przestrzeni, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1971
- [22] Żórawski Juliusz, 1973. O budowie formy architektonicznej. Arkady. Warszawa